

Lietuvių paremių funkcijos. Teorinės pastabos

DALIA ZAIKAUSKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA: Straipsnyje apžvelgiami paremių¹ funkcijų tyrimai pasaulyje bei Lietuvoje; apibendrinus juos, stengiamasi atskleisti polifunkcinę paremių prigimtį ir apibrėžti aiškesnę lietuvių paremių funkcijų sistemą: apibūdinamos skirtingų lygmenų paremių funkcijos ir aprašomos būdingiausios tradicinių paremių funkcijos.

RAKTAŽODŽIAI: paremija, paremiologija, funkcija, žanras, kontekstas.

ĮVADAS

Paremių funkcijos užsienio paremiologijoje tirtos daugelio mokslininkų ir aprašytos įvairiais aspektais. Lietuvių paremiologai paremių funkcijų specialiai nėra tyrinėję, nebandyta jų sisteminti bei klasifikuoti². Pastaraisiais metais kilo poreikis aprašyti šiuolaikinius paremiologinius reiškinius – vadinamųjų antiparemių kūrimą, šiuolaikinę pasaulėžiūrą ir gyvenimą atspindinčių naujų posakių radimąsi, taip pat intensyviau tiriama tradicinių paremių vartoseną šiuolaikiniuose kontekstuose. Vienas iš tradicinės ir šiuolaikinės paremių vartosenos skirtumų – funkciniai vartosenos ypatumai. Tam, kad būtų lengviau juos išvelgti, norisi regėti aiškesnę tradicinių paremių funkcijų sistemą. Šios teorinės pastabos – bandymas, apibendrinus užsienio paremiologų, taip pat lingvistų, sociologų funkcijų tyrimų patirtį, atskirti (kiek tai yra įmanoma, turint omenyje

1 *Paremijos* (gr. *paroimia* – priežodis, patarlė, sentencija) sąvoka vietoj įprasto sąvokų junginio *patarlės bei priežodžiai* pasirinkta kaip platesnė, apimanti patarles ir priežodžius, taip pat kitus jiems artimus trumpuosius pasakymus – kai kuriuos situacinius pasakymus, aforizmus, sentencijas, frazeologizmus, literatūrinės kilmės citatas. *Patarlės* terminas paliktas citatose ir tose vietose, kur kalbama būtent apie patarlių žanrą.

2 Funkcija humanitarinių mokslų suprantama kaip vaidmuo, paskirtis, tikslas. Kalbėdami apie paremių funkcijas, kaip ir apie šnekos, omenyje turime santykį su visuomene, funkcijas, paremių paskirtį apibrėžiame visuomenės atžvilgiu. Trumpai užsienio paremių funkcijų tyrimus yra apžvelgusi Giedrė Bufienė (2007).

paremių polifunkciškumą) skirtingų lygmenų funkcijas ir aprašyti būdingiausias tradicinių paremių funkcijas.

PAREMIJŲ POLIFUNKCIŠKUMAS

Atkreiptinas dėmesys į viso paremių fondo dvilypumą: yra paremių tekstų sąrašai, rinkiniai, kartotekos, kuriais paremijos fiksuojamos, saugomos, platinamos, ir yra gyva, reali paremių vartoseną, neatsiejama nuo lingvistinio bei paralingvistinio konteksto, socialinės sąveikos. Kitaip tariant, paremijos apskritai (paremijos kaip semantinio turinio tekstai, fiksuoti semantikos aiškinimai, ir drauge mūsų žinojimas, ką paremija reiškia, ir mokėjimas ją vartoti) ir paremija kontekste, kai turime galvoje paremijos pavartojimo intenciją ir konkrečias paremijos funkcijas. Pasak latvių paremiologės Elzos Kuokarės, „įvaizdžių poetinė semantika <...> lemia kūrinio funkciją ir vartojimo amplitudę, sritį, apibūdina adresatą“ (Kokare 1980: 15). Laikantis nuostatos, kad daugeliui paremių būdingas semantinio turinio pastovumas, bendriausia turinio žymė (Grigas 2001: 108)³, o realiai pavartota paremija realizuojasi įvairiais aspektais ir įgyja situacinę reikšmę, racionalu atrodytų teigti, kad paremijos turi būdingąsias „vidines“ funkcijas (pedagoginę, daktinę, patriotinę, psichoterapinę), o konkrečiose situacijose jos pasakomos siekiant konkrečių tikslų ir atlieka situacines funkcijas. Kaip folkloro žanras, paremijos atlieka folklorines funkcijas – tradicijos perdavimo, priklausymo bendruomenei, normatyvinę ir kt.

Tiek kalbant apie paremių visumą, tiek aptariant paremijas kontekste, esminiu bruožu reikėtų laikyti funkcinę paremių sinkretiškumą, polifunkciškumą⁴. Paremių polifunkciškumą derėtų suprasti ir kaip skirtingų lygmenų funkcijų dermę (paremija vienu metu veikia kaip kalbos elementas, kaip tradicinės kultūros reprezentantas, kaip retorikos priemonė, kaip socialinės sąveikos sprendimo įrankis), ir kaip kelias vieno lygmens, pavyzdžiui, visuomenines, paskirtis.

BENDROSIOS ŽANRINĖS FUNKCIJOS

Visam paremių fondui būdingos tradicijos saugojimo ir reprezentavimo, vienybės ir priklausymo bendruomenei funkcijos. Pasak suomių mokslininkės Outi Lauhakangas, paremijos, „kaip kultūriniai įrankiai, repre-

3 Kontekstinių tyrimų šalininkai teigia, kad paremijos yra daugiareikšmės, kad vien iš teksto suvokiama reikšmė neturėtų būti laikoma „pamatine“ (Kirshenblatt-Gimblett 1973; Prahlad 1996).

4 Visas folkloras yra polifunkcinis. Tautosakos kūrinys visada atliekamas keliomis intencijomis: informacine, pasaulėžiūrine, pedagogine, pramogine, psichologinio komforto teigimo, bendrumo pajautos (Sadauskienė 2006: 51).

zentuoja tradiciją ir jos galią, sprendžiant konfliktus ir stiprinant vieningumo pojūtį“ (Lauhakangas 2007b: 207). Paremių tyrinėtojai mini bendrąją edukacinę paremių funkciją, suprasdami ją kaip mokymą „tinkamai“ pavartoti paremią – dažniausiai omenyje turimas bendras (*general*) auklėjamasis patarlių vaidmuo. Amerikiečių antropologės Ruth Finnegan nuomone, dažnesnė bendroji auklėjamoji paremių intencija, reiškiamą apibendrinamuoju pastebėjimu, kodėl žmonės taip elgiasi, kodėl turėtų taip elgtis arba kodėl nederėtų taip elgtis, o sąmoningai auklėjamaisiais tikslais patarlės vartojamos rečiau. Paremija – būdas mandagiai nepaklusti pranašesniui, kalbant pateikti nenuginčijamą argumentą. Drauge atliekama užslėpta funkcija perteikti tam tikrą pasaulėžiūrą, per tai analizuojami ir interpretuojami žmonės ir patirtis, per tai atpažįstamos tam tikros situacijos. Pasak R. Finnegan, auklėjamasis momentas pasireiškia veikiau tuo, jog parodoma, kad paremija yra pritaikoma tam tikrai *situacijai*, o ne tam, kad būtų pamokoma to, kas paremija reiškiamą (Finnegan 1970: 32–33). Mokslininkės paremių intencijos nusakymas iš dalies tinka kitų tyrėjų normatyvine vadinamai funkcijai apibūdinti. Normatyvinė, reguliuojamoji funkcija būdinga visam senajam folklorui – per ją reiškiami kolektyviniai vertinimai, jos žymi priklausymą bendruomenei. Jurga Sadauskienė, tyrusi lietuvių didaktines dainas ir argumentuotai nusakiusi normatyvumo ir didaktizmo santykį, folklorinio teksto normatyvumą apibūdina taip:

Normatyvinio teksto turinį sudaro normatyvinės etikos ir praktinės filosofijos ar pasaulėžiūriniai teiginiai, kurie yra pateikiami kaip universalios tiesos ar taisyklės ir tiesioginė, ir perkeltinė prasme. Didaktizmas, jei jį apibrėžiame kaip tiesiogiai išsakomą pamokymą, informaciją, sudaro tik dalį viso normatyvinio turinio, kurį turi folklorinei ar literatūrinei tradicijai priklausantis tekstas. Tačiau normatyvus ir ne didaktinis tekstas. Daugybė informacijos apie verbalinės tradicijos vertes, normas slypi teksto struktūroje, poetinės retorinės raiškos ypatybėse, pagaliau, nusistovėjusiame kanone ar „bendrosiose vietose“, klišėse, pastoviuose motyvuose, objektų idealizavime ar parodijavime (Sadauskienė 2006: 34–35).

Jamesas Obelkevichius vartoja socialinės kontrolės sąvoką: pasak jo, paremijos paveikios ne tiek savo turiniu ir intencija, kiek tuo, jog yra socialios arba viešos savo veikimo būdu. Kontroluojama per sutrikimą ir gėdos jausmą, o ne per kaltės pojūtį (Obelkevich 1994: 217).

Prie bendrųjų paremių funkcijų priskirtume ir psichologinio komforto teigimo, psichoterapinę funkciją, pasireiškiančią per priklausymo kokiai nors bendruomenei teigimą. Konkrečiais atvejais paremijos sušvelnina tam tikros situacijos metu susidariusią įtampą, jomis paguodžiama (arba pasiguodžiama),

raminama, jomis apmaldomas rūpestis (Taylor 1965; Abrahams 1972), teikiamas psichologinis komfortas (Kowalski 1990: 14 pagal Sadauskienė 2006: 31). J. Obelkevichius taip pat yra atkreipęs dėmesį į tuos atvejus, kada paremijomis nesprenžiamas jokia „ekstremali“ situacija, o tiesiog reiškiamas palankumas, džiaugiamasi socialumu, patikinama dėl bendrų vertybių. Tokioms intencijoms nusakyti autorius pasitelkia Bronislavo Malinowskio teikiamą *f a t i n ė s* funkcijos terminą⁵ (Obelkevich 1994: 217).

Bronislava Kerbelytė kaip svarbiausią paremių paskirtį įvardija komunikatyvinę, nes paremijos „vartojamos kasdienėje kalboje tam, kad būtų glaustai ir suprantamais stereotipiniais vaizdais išsakomas vertinimas, primenama per daugelį amžių susiklosčiusi žmonių patirtis“ (Kerbelytė 2005: 182). Iš tiesų, ši funkcija laikytina pačia bendriausia lingvistinė–folklorine paremių funkcija, nes paremija yra pokalbio plačiąja prasme dalis, o kur vyksta koks nors pokalbis, kur yra adresantas ir adresatas, ten atliekama komunikatyvinė funkcija (Karaliūnas 1997: 132).

PAREMIJOS TURINIO IR FORMOS SĄLYGOJAMOS FUNKCIJOS: SEMANTINĖ IR STILISTINĖ

Įprastai, pristatant lietuvių paremijas aprašomuoju būdu, nusakoma, kas jomis „daroma“: „patarlėmis ko nors pamokoma ar patariama (*Būk girtinas, bet nesigirk*), perspėjama (*Kas kitam kilpas spendžia, pats įkliūva*), apibendrinami įvairūs reiškiniai ar daromos išvados (*Laiko dantys aštrūs: laikas ir kalnus sugrauzia; Iš didelio debesio mažas lietus*). Priežodžiais <...> vaizdingai apibūdinami atskiri konkretūs daiktai, reiškiniai ar situacijos“ (Grigas 1968: 9). Apibendrinamasis pobūdis ir didaktinė paskirtis nurodomi kaip išskirtiniai patarlės požymiai (ten pat: 22).

Lyginamajame tyrime „Lietuvių patarlės“ Kazys Grigas konkrečiai nurodė dvi lietuvių patarlių bei priežodžių funkcijas – semantinę ir stilistinę (Grigas 1976: 8).

Semantine K. Grigo pavadinta paremių funkcija, suprastume, apima visas su paremijos turiniu susijusias funkcijas. Nors užsienio paremiologų darbuose paremių funkcijos nusakomos gana įvairiai, daugumos išskiriamos panašios funkcijų grupės. Archerio Tayloro žodžiais, paremių žanro tikslas – padėti spręsti gyvenimiškas problemas: jos *apibendrina situaciją* (*summarizes a situation*), *vertina* (*passes a judgement*) ir *siūlo išeitį* (*offers a course of action*). Kaip šalutinę funkciją A. Tayloras nurodė guodimą / ramimą, susidūrus su dides-

5 Šį terminą B. Malinowskis ėmė vartoti 1936 m., fatiniu bendravimu pavadinęs tokią šnekos rūšį, kur vienybės, bendrumo ryšiai kuriami vien keičiantis žodžiais, kur žodžiais sudaromas socialinis ryšys, o ne reiškiamas mintis. Tai jaukumo ir ramybės teikimas. Komunikacinio akto struktūroje fatinė funkcija atitinka kontaktą (Karaliūnas 1997: 152).

niais ar mažesniais sunkumais (Taylor 1965: 7). Panašiai paremių funkcijų skalę nusako Arvo Krikmannas: *teigimas – vertinimas – nurodymas* (Крикманн 1978: 94)⁶. Pasak jo, „kasdienėje paremių vartosenoje paprastai siekiama kokių nors praktinių, pragmatinių tikslų: paremijomis grindžiami teiginiai, prognozuojama, abejojama, priekaištaujama, dėl ko nors teisinamasi ar atsiprašoma, guodžiama, tyčiojama ar piktdžiugaujama, ko nors pageidaujama, leidžiama, liepiama, draudžiama ir t. t.“ (ten pat). Hedos Jason teigimu, patarlėmis siekiama pamokyti pašnekovą ar jam patarti, pakritikuoti jo elgesį, perspėti apie gresiantį pavojų (Jason 1971: 617, 618).

Taigi, atsižvelgdami į paremijos turinį, galėtume skirti teigiamąją–apibendrinamąją, t. y. reprezentatyvinę–referentinę (*Kai nematai, širdies neskauda; Gera naujiena pėsčia vaikščioja, bloga – raita jodinėja; Bėda sirgti, kai niekas neskauda; Kieno valia, to ir galia*), vertinamąją, t. y. ekspresyvinę–emotyvinę (*Prastam šokėjui ir pautai maišo; Gera audėja ir tvoroje išaudžia; Skubos darbas šuniui; Šuo vaikus greitai dirba, tik ilgai žabali būva*), ir nurodomąją, t. y. apeliatyvinę–impresyvinę (*Eketėn patekęs kailinių nesigailėk; Neik su velniu obuoliauti: paliksi be obuolių ir be maišelio; Nedera jaunam arkliui didžios naštos dėti; Kalk geležį, kol karšta, paskui neįveiksi, mokyk vaiką, kol mažas, paskui nepriveiksi*) funkcijas⁷.

Reprezentatyvinė–referentinė funkcija būdinga paremijoms, tiesioginiais sakiniais perteikiančioms gyvenimo išmintį, patirtį, gyvenimo dėsnių suvokimą. Ši funkcija neretai susipina su ekspresyvine–emotyvine, nes posakiu dažnai ne tik apibendrinama, vaizduojama tikrovė, perteikiama pasaulėžiūra, bet ir reiškiamas vertinimas.

Ekspresyvinė–emotyvinė funkcija perteikia adresanto požiūrį, vertybinę skalę, nuostatą. Adresantas, kalbant apie paremijas, suprantamas ne kaip individas, bet kaip kolektyvas, o vertinimas nėra asmeninis – tai visuotinių vertinimų išraiška. Vienais posakiais aukštinama, kitais niekinama, vienur giriama, kitur peikiama. Pasaulėžiūrinę vertinamąją funkciją atlieka posakiai apie darbą (*Juodoj žemėj balta duona auga*), tėvynę, motiną (*Motinos dūžis – sviesto gniūžis; Motinos ranka glosto, pamotės peša*), moterį (*Tiek tereikalinga, kiek mergai mokslas; Geriau be galvos negu be šlovės; Sutikai mergą, šunį, piemenį ir duok*) ir pan.

6 Kaip tokios skalės atitikmenis A. Krikmannas nurodo minėtuosius A. Taylora teiginius, taip pat tris iš šešių Romano Jakobsono išvardytų kalbos požymių (referentinė (denotatyvinė, kognityvinė) funkcija, emotyvinė (ekspresyvinė) funkcija, konatyvinė funkcija), Charleso Morriso įvardytas pragmatinių požymių rūšis ir Roberto Baleso šnekos aktų klasifikacijos B dalį (Крикманн 1978: 94).

7 Pavadinimai *reprezentatyvinė–referentinė, ekspresyvinė–emotyvinė* ir *apeliatyvinė–impresyvinė* perimti iš verbalinės komunikacijos modelių terminijos (K. Bühlerio, R. Jakobsono ir kt.) (Karaliūnas 1997: 124–151).

Apeliatyvinė – impresyvinė funkcija būdinga paremijoms, kuriomis siekiama, tiesiogiai arba netiesiogiai, paveikti adresatą. Apeliatyvinio pobūdžio paremijos dažniausiai vartojamos didaktine intencija. Didaktiškumas būdingas nemenkai daliai paremijų: jomis liepiama, pamokoma, sugėdinama, sudraudžiama (*Lenk medį, kol jaunas; Kas nedirba, tas nevalgo; Graži kalba gerų darbų neatstoja; Savo ydas svarstytk, o svetimo pamiršk*). Didaktinė funkcija neretai įvardijama kaip viena svarbiausių tradicinių tradiciškai vartojamų patarlių (šiuo atveju patarles atskiriant nuo priežodžių) funkcijų, o drauge ir būdingu požymiu. Didaktiškumas – tarsi savotiškas tradicinės patarlės ženklas, pavyzdžiui, jos netgi nusakomos kaip moraliniai ir doroviniai imperatyvai, „didaktiniai išminties krislai“ (Mieder B., Mieder W. 1994: 310). Aiškiai didaktinio pobūdžio yra paremijos apie darbštumą (*Dirbti netingėsi – bado neregėsi*), tikėjimą (*Be Dievo pradėjęs, nesitikišk, kad baigsi*), girtuokliavimą (*Iš girtybės kilsta visos nedorybės*), melavimą (*Su melu netoli tenuėsi*). Nuo įkyraus didaktiškumo apsaugo paremijos estetiškumas, stilistinės ypatybės. Atvirai, prikišamai didaktiškų paremijų, kurios būtų vartojamos emociškai slegiančiais tikslais drausti, barti, nėra labai daug. Tai svetima pačiai paremijos prigimčiai – sociologų terminais kalbant, „spręsti“ esamą situaciją, sušvelninti socialinės sąveikos metu susidariusią įtampą. Didaktinė intencija ryškiausia, kai vartojama liepiamoji nuosaka (*Vadu vaduok, bet nemeluok; Nekirsk šakos, ant kurios pats sėdi; Nežiūrėk per aukštai, kad akių neprisikrėstum*), būsimąjo laiko antrasis asmuo (*Nedirbsi – neturėsi*), kreipinys (*Kas nedirba, mielas vaike, tam ir duonos duot nereikia*), paralelinės sintaksinės struktūros „kas..., tas...“ (*Kas aukštai kelias, tas žemai tupia; Kas tėvo motinos neklauso, tas klausys šuns skūros barškančios*), „jei..., tai...“ (*Jei dirbsi – nebadausi, jei tingėsi – galą gausi; Jeigu jaunatvėje tingėsi, tai senatvėje duonos neturėsi*).

Apeliatyvinio pobūdžio paremijos pasitelkiamos ne tik didaktiniais sumetimais, bet ir siekiant kitaip paveikti adresatą – paskatinti ką nors daryti ar, atvirkščiai, atkalbėti nuo kokių nors veiksmų, sugėdinti arba padrašinti.

Stilistinė paremijų paskirtis ne mažiau svarbi už semantinę, nes patarlė tai, kas šnekamojoje kalboje „dėstoma, įrodinėjama, teigiama ar neigiama laisvos formos žodžių junginiais, apibendrina ir pakelia į meninės kalbos lygmenį“ (Grigas 2001: 103). O. Lauhakangas išskiria *linksminimo* funkciją (Lauhakangas 2007b: 211). Veikiausiai mokslininkės omenyje turėti humoristinio turinio posakiai, pokštai, juokavimai, situaciniai pasakymai, kuriais pagyvinama kalba, praskaidrinama nuotaika. Lietuvių tradicinėje kaimo bendruomenėje paremijas, tiksliau – patarles, vartoti vien pramogai nebuvo įprasta, žanro „rimtumą“ patvirtina ir kitų tautų paremijų tyrimai. Nemenkas ironiškų paremijų klotas perteikia „sveiką nuovoką“, ironišką žvilgsnį į perdėtą vertybių idealizavimą (*Geram*

žmogui ir šūdo negaila; Negeria, tik su duona dažo; Geras: pro miegantį gali su pagaliu praeiti).

Estetinė–stilistinė funkcija reiškiasi per paremijos išskirtinumą, lyginant su „paprastais“ kalbos elementais, – poetinius vaizdus ir formos ypatybes (sintaksinę struktūrą, ritmą, rimą, aliteraciją ir pan.). Estetinė–stilistinė funkcija itin ryški, kai paremijos vartojamos tik dėl poetikos grožio – kaip kalbos puošmena ar pajvairinimas (Jason 1971: 617, 618; Finnegan 1970: 33). Tokį išimtinai stilistinį paremių vartojimo tikslą, atskirdama nuo visų kitų utilitarinių intencijų, R. Finnegan įvardijo kaip grynai literatūrinį paremių vartosenos aspektą (Finnegan 1970: 33). Beveik vien estetiniais sumetimais kartais vartojamos ir lietuvių paremijos – kalambūriški posakiai (Grigas 1976: 267), kai kurie priežodžiai, situaciniai pasakymai.

KONTEKSTO SĄLYGOJAMOS PAREMIJŲ FUNKCIJOS

Konkrečioje situacijoje paremija gali atlikti ne tik semantikos sąlygojamas funkcijas, bet ir papildomų verbalinio bei socialinio konteksto nulemtų funkcijų. Pavyzdžiui, apibendrinamojo pobūdžio posakiu *Nėra tų namelių, kad nebūtų dūmelių* (LTR 6588, 1998 m., Širvintų raj. [posakiu pateikėja baigė ilgą pasakojimą apie nesutarimus su sūnaus šeima ir ją apvogusią anūkę – D. Z.]), reiškiančiu, kad kiekvienoje šeimoje pasitaiko nesutarimų, išreiškiamas apgailestavimas ir drauge – savos šeimos pateisinimas, juo pasiguodžiama ir tarsi sušvelninama patirta nuoskauda.

Kontekstinių tyrimų šalininkai teigia, kad kontekste paremijos veikia kaip socialinės strategijos, o jų funkcijos, kaip ir reikšmė, išryškėja tik paremijoms atsidūrus kontekste (Mieder 2004: 134). Kennetho Burke's 1941 m. pateikta teorija, kaip paremijos vartojamos komunikacijos procese, gerokai paveikė vėlesnius tyrimus (Abrahams 1968, 1972; Seitel 1969; Kirschenblatt-Gimblett 1973; Briggs 1985; Prahlad 1996; Winick 1998, 2003). Iš pačių naujausių minėtini Jelenos Žigarinos (Жигарина 2006), O. Lauhakangas tyrimai.

O. Lauhakangas, pasitelkusi socialinės psichologijos metodologiją, tyrė patarlių funkcijas tarpusavio sąveikų (socialinių interakcijų) metu (Lauhakangas 2007a, 2007b).

Autorė, atkreipdama dėmesį į paremių ir liaudies naratyvų funkcionavimo panašumą, pabrėžia patarlių „naratyvinę galią“ socialiniuose kontekstuose. Susistemindami paremių funkcijas, O. Lauhakangas išskyrė tris interpretacines paradigmas: *tradicijos galia, konfliktų sprendimas, vieningumo pojūtis* (Lauhakangas 2007b: 209). Jos tyrimo rezultatai parodė, kad jokia paremija negali būti kaip specifinis ženklas priskirta

kokiai nors situacijai ar emocijai. Reikšmės aiškinimas priklauso nuo to, kaip žmonės paremią vartoja (ten pat: 210). Aiškindamasi, kaip patarliška kalba atlieka savo funkcijas, mokslininkė priėjo išvadą, kad patarlės veikia panašiai kaip humoristiniai komentarai (tam, kad patrauktų dėmesį, paremijos turi daugiau ar mažiau sutrikdyti šnekos ar mąstymo tėkmę), kai atsakomybė interpretuoti paliekama klausytojui – tai jis turi nuspręsti, kaip rimtai derėtų reaguoti (ten pat: 211).

Paremijų funkcijas O. Lauhakangas nusako per vadinamuosius septynis paradoksus. Neva paradoksali paremijų vartoseną (savo turiniu prieštaringos paremijos, to paties posakio pavartojimas priešingomis reikšmėmis) paremiologų aptarta daugybę kartų. Reikia turėti omenyje, kad savo turiniu prieštaringos paremijos natūralioje aplinkoje neatsiduria greta (nebent vyktų jų dvikova), jos pasakomos kilus konkrečiam poreikiui ir toje konkrečioje situacijoje yra „teisingos“. Paradoksaliai vartosenos išpūdis kyla galbūt dėl to, kad šneka, kurioje paremija pavartota, atlieka keletą skirtingų lygmenų funkcijų tuo pat metu (Lauhakangas 2007a: 82). Pasak autorės, paremijų vartosenos paradoksai yra tas, kad: 1) paremijos išreiškia nuspėjamumą, nes jos – pažįstamas „tradicijos balsas“; antra vertus, naujos situacijos jų vartosenai ir interpretacijai suteikia visiškai netikėtų aspektų; 2) patarlės suteikia saugumo jausmą, nes galima pasitelkti autoritetingas, tradicijos patikrintas „tiesas“; antra vertus, kartais rizikinga įterpti paremią į šneką, nes ji gali neatitikti įprastinės mąstysenos ar sprendimų; 3) paremija paveiki dėl savo visuotinumą – tai „trečiojo asmens“ balsas, – ja socialinės sąveikos situacijai suteikiama objektyvumo ir neutralumo, antra vertus, jos įtaigumą lemia asmeninis santykis su posakiu, t. y. kaip gerai jis pažįstamas; 4) paremijomis paprastai remiama socialinė hierarchija ir kontrolė, antra vertus, kitame kontekste jomis gali būti sprendžiamos dėl valdžios ir galios kilusios problemos, ginamasi suirus socialinei hierarchijai; 5) paremijomis (neretai humoristiniu aspektu) sumažinama socialinės sąveikos įtampa, tačiau visiškai taip pat jomis įtampą galima ir sukelti, pavyzdžiui, teigiant kokius nors stereotipus; 6) paremijomis gali būti reikiama vienybė, priklausymas bendruomenei, o antra vertus, tai gali būti atsiskyrimo, segregacijos, nepritarimo visuotinėms normoms išraiška; 7) paremijomis per kalbą (gimtąją kalbą, tarpe, tam tikros socialinės grupės, subkultūros šneka) stiprinamas bendruomenės identitetas, o antra vertus, teigiamas internacionalumas, nes daugelio tautų paremijos yra tapačių įvaizdžių, tokio paties ar panašaus semantinio turinio, galų gale visur yra panašiai vartojamos (ten pat: 82–84)⁸.

8 Vieną iš paremijų vartosenos paradoksų komentuoja Tatjana Nikolajeva, kai visuotinė žmonių baimė patirti socialinę izoliaciją užtikrina sėkmingą savo nuomonės įteigimą komunikantui paremiologinės situacijos metu, nes kalbantysis sukuria iliuziją, kad remiasi daugybės žmonių patirtimi; pašnekovui teigiama „aš galvoju kaip visi“, o iš tikrųjų siekiama įteigti, kad „visi galvoja kaip aš“; ir tokiu būdu pašnekovas nori nenori verčiamas prisidėti prie daugumos nuomonės (Николаева 1995: 312, 313 pagal Buftenė 2007).

Matyti, kad autorės išskirtos funkcijų kategorijos dažniausiai atitinka pirmiau minėtąsias žanrines ir semantines paremių funkcijas, tik akivaizdu, kad kiekvienu konkrečiu pavartojimo atveju jos gali realizuotis skirtingai.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Kontekstinių tyrimų patirtis itin paranki aprašant šiuolaikinę paremių ir ypač antiparemių vartoseną, nes pastarosios pačiu savo pobūdžiu yra „kontekstinės“: jos dažnai būna labai susijusios su konkrečiomis aktualijomis, sukurtos kaip tik toms aktualijoms iliustruoti, taigi jų pavartojimo situacija lemia ir semantinės konotacijos pokyčius, ir konkretų pavartojimo tikslą. Vis dėlto, ir aprašant tradicinių paremių funkcijas, ir tiriant šiuolaikinę paremių vartoseną, prasminga atrodo derinti nuostatas, kad paremių visumai būdingas tam tikro lygio semantinio turinio ir vidinis funkcinis pastovumas, o konkrečiu pavartojimo atveju, atsižvelgiant į pavartojimo intenciją, realizuojamos konkrečios situacinės funkcijos.

LITERATŪRA

- Abrahams Roger D. 1968. Introductory Remarks to a Rhetorical Theory of Folklore, *Journal of American Folklore*, [No.] 81, p. 143–158.
- Abrahams Roger D. 1972. Proverbs and Proverbial Expressions, in: *Folklore and Folklife: An Introduction*, ed. Richard M. Dorson, Chicago, p. 117–127.
- Briggs Charles L. 1985. The Pragmatics of Proverb Performances in New Mexican Spanish, *American Anthropologist*, New Series, vol. 87, No. 4, p. 793–810.
- Buftenė Giedrė 2007. Kepti karveliai patys į burną nelekia: prasminis vienos patarlės variavimas (gretinant su lenkų kalbos atitikmenimis), *Tautosakos darbai*, [t.] XXXIII, p. 26–44.
- Burke Kenneth 1941. Literature as Equipment for Living, *The Philosophy of Literary Form: Studies in Symbolic Action*, p. 253–262.
- Finnegan Ruth 1970. Proverbs, in: *Oral Literature in Afrika*, Oxford, p. 389–425.
- Grigas Kazys 1968. Smulkioji tautosaka. Patarlės ir priežodžiai, kn.: *Lietuvių tautosaka*, t. 5: *Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai*, medžiagą paruošė K. Grigas, Vilnius.
- Grigas Kazys 1976. *Lietuvių patarlės: Lyginamasis tyrinėjimas*, Vilnius.
- Grigas Kazys 2001. Kai kurios patarlių prasmų mįslės, *Tautosakos darbai*, [t.] XV (XXII), p. 103–120.
- Jason Heda 1971. Proverbs in Society: The Problem of Meaning and Function, *Proverbium*, No. 17, p. 617–623.
- Karaliūnas Simas 1997. *Kalba ir visuomenė. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai*, Vilnius.
- Kerbelytė Bronislava 2005. *Tautosakos poetika: Mokymo priemonė etnologijos specialybės studentams*, Kaunas.
- Kirshenblatt-Gimblett Barbara 1973. Toward a Theory of Proverb Meaning, *Proverbium*, No. 22, p. 821–827.
- Kokare E. 1980. Par dažām latviešu un lietuviešu parēmiju paralēlēm, in: *Latviešu un lietuviešu sakām-vārdū paralēles*, Rīga, p. 10–52.

- Lauhakangas Outi 2007a. *Use of Proverbs and Narrative Thought*, prieiga per internetą: <<http://haldjas.folklore.ee/folklore/vol35/lauhakangas.pdf>>.
- Lauhakangas Outi 2007b. Proverbs in Social Interaction: Questions Aroused by the Multi-Functionality of Proverbial Speech, *Proverbium*, No. 24, p. 207–227.
- Mieder Wolfgang 2004. *Proverbs: A Handbook*, Westport, Connecticut–London.
- Mieder Barbara, Mieder Wolfgang 1994. Tradition and Innovation: Proverbs in Advertising, in: *The Wisdom of Many: Essays on the Proverb*, ed. by Wolfgang Mieder and Alan Dundes, Madison, p. 309–322; pirmasis leidimas: New York, 1981.
- Mieder Wolfgang, Litovkina Anna Tothne 1999. *Twisted Wisdom: Modern Anti-proverbs*, Burlington, Vermont.
- Obelkevich James 1994. Proverbs and Social History, in: *Wise Words: Essays on the Proverb*, ed. by Wolfgang Mieder, New York–London, p. 211–252.
- Prahlad Sw. Anand 1996. *African-American Proverbs in Context*, Jackson.
- Sadauskienė Jurga 2006. *Didaktinės lietuvių dainos: Poetinių tradicijų sandūra XIX–XX a. pradžioje*, Vilnius.
- Seitel Peter 1969. Proverbs: A Social Use of Metafor, *Genre*, [No.] 2, p. 143–161.
- Taylor Archer 1965. The Study of Proverbs, *Proverbium*, No. 1, p. 1–10.
- Winick Stephen D. 1998. *The Proverb Process: Intertextuality and Proverbial Innovation in Popular Culture*, Ph. D. Diss.
- Winick Stephen D. 2003. Intertextuality and Innovation in a Definition of the Proverb Genre, in: *A Decade of North American Proverb Studies (1990–2000)*, ed. by Wolfgang Mieder, Essen, p. 571–601.
- Крикманн А. А. 1978. Некоторые аспекты семантической неопределённости пословицы, кн.: *Паремнологический сборник*, Москва, p. 82–104.
- Жигарина Елена Евгеньевна 2006. *Современное бытование пословиц: вариативность и полифункциональность текстов: Афтореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*, Москва.

Functions of Lithuanian Proverbs. Theoretical Remarks

DALIA ZAIKAUSKIENĖ

S u m m a r y

During recent years, there is an increasing need to describe certain contemporary Lithuanian paremiological phenomena: i.e. creation of the so-called anti-proverbs and emerging new kinds of expressions; besides, usage of traditional proverbs in modern contexts is more intensively investigated as well. Functional peculiarities could be regarded as making difference in usage of traditional and modern proverbs. In order to facilitate their perception, more definite functional system of traditional proverbs is required. These theoretical remarks present an attempt at summarizing the functional studies by foreign paremiologists, linguists and sociologists, in order to discern (as much as possible, considering the poly-functional character of proverbs) different functional levels and to describe the most typical functions of traditional proverbs. The poly-functional character of proverbs should be perceived both as certain fitting together of different functional levels (proverbs simultaneously “act” as linguistic units, as representatives of traditional culture, as rhetorical means and as instruments of solving the social interactions) and as fulfilling several purposes of the same level, e.g. the social ones.

If we accept the idea, that majority of proverbs can be characterized by stability of semantic contents, the most general sign of content, while actually used proverb is realized in various aspects acquiring situational meaning, it seems rational to maintain that proverbs have typical “inner” functions, while being used in definite situations they serve definite purposes and perform situational functions.

The communicative function of proverbs is regarded as the most general one. Being folklore genre, proverbs also perform folkloric functions: that of preservation and representation of tradition, affirmation of belonging to a certain community and emphasizing its unity, the general educational, normative function and that of ensuring the psychological comfort.

In his comparative study of “Lithuanian Proverbs”, Kazys Grigas discerned two functions of Lithuanian proverbs and proverbial phrases: the semantic and the stylistic one. By semantic function, Grigas seems to have meant the whole entity of content-related functions of proverb: the assertive-generalizing (representative-referential), the evaluative (expressive-emotional) and the indicating (appellative-impressive) ones. The stylistic purpose is equally important for proverbs as the semantic one. The esthetic-stylistic function is manifested by the exceptionality of proverb in comparison with the “ordinary” elements of language: poetical images and peculiarities of form (the syntactic structure, rhythm, rhyme, alliteration, etc.)

The contextual function embraces the intention (or intentions) of each separate instance of proverb usage. The experience accumulated by contextual research is particularly useful in describing the modern usage of proverbs and especially of anti-proverbs, because the latter are in themselves “contextual”: they are frequently very tightly related to concrete relevant issues or created as specific illustrations of these issues, therefore situation of their usage determines both changes in semantic connotation and the distinctive purpose of usage.

Tyrimus ir straipsnio parengimą rėmė Lietuvos mokslo taryba.

Gauta 2010-11-03